

A gyógyszerészet történetéből

ADATOK A TAXA PHARMACEUTICA POSONIENSISRŐL

BLÁZY ÁRPÁD

Torikos Justus János (1699—1770) pozsonyi orvos, városi fizikus-ordinárius által készített és 1745-ben megjelent *Taxa Pharmaceutica Posoniensis* (a továbbiakban: T.Ph.P.) a magyar gyógyszerészet történetében kiemelkedő jelentőségű. A magyar gyógyszerésztörténeti szakirodalomban korábban Einyei József foglalkozott a T.Ph.P. megjelenésének körülményeivel [1]. Halmi János összegezte jelentőségét és közölte a T.Ph.P. gyógyszerészek, sebészek, fürdőmesterek és szülésznök számára írt instrukcióinak magyarra fordított szövegét és összefoglalta ezek jelentőségét, valamint közölte a T.Ph.P. eltartási utasításainak magyarra fordított szövegét részletes értékeléssel [2, 3, 4]. E nagy jelentőségű munka további vizsgálatához elengedhetlenül szükséges Torikos J. János a T.Ph.P.-hez írt előszavának részletes ismerete.

Az előszó jelentősége abban van, hogy a T.Ph.P. megjelenésének okai és körülményei ismerhetők meg belőle. A következőkben erre kívánok rámutatni, mert ezen keresztül tudjuk csak helyesen értelmezni Torikos J. János munkásságát.

A XVIII. század pénzvizszonyainak [5] zavaros állapota európai jelenséggé vált. Sokféle és fajta pénz volt forgalomban. Általános értékmérő nem volt, mert hol az arany, hol az ezüst töltötte be ezt a szerepet, s a newtoni 15,2:1 arány a század folyamán gyakran lényegesen eltolódott. A pénzvizszonyok zavaros voltán kívül, a mértékegységek teljes bizonytalansága is akadályozó tényező volt. Azzal, hogy Torikos az előszóban egy átszámítási kulcsot közölt, a gyógyszerek ármegállapításánál kiegyenlíteni kívánta a labilis viszonyokat. Ez igen jelentős törekvése volt.

Megnehezítette a gyógyszerészek munkáját a többnyelvűség is. Torikos Pozsonyban szerencsés helyzetben volt, mert itt a hazánkban előforduló nyelvek közül négy nyelvet használtak. Azzal, hogy a gyógyszerek nevei négy nyelven találhatók meg a T.Ph.P.-ben a Taxa jelentősége országos méretűvé nőtt a török hódoltság utáni német, szlovák stb. telepítések miatt is. Így a helytartótanács máj 14. napján megjelentése előtt, 1744. nov. 27-én a T.Ph.P. érvényességét az egész országra kiterjesztette.

A gyógyszerek forgalmazásával a gyógyszerészekon kívül nagykereskedők és kisebb vándorló anyagárusok is foglalkoztak („olaszok”, fűszerekek, kofák). Ezek a vásárokat és az országot járva alkalmanként közvetlenül a népnek is árultak gyógyszereket. Torikos javaslata, hogy ezt tiltsák meg nekik („mivel — ti. a gyógyszerek — gyógyszerészhez tartoznak”), bár itt a gyógyszerészek anyagi érdekeit látszik képviselni és nem csupán szakmai szempontokat, mégis igen jelentős. Még 1711—12-ben ugyanis a gyógyszerészek hasonló tárgyú kérelmét a pozsonyi tanács csak részben

teljesítette; megtiltotta a fűszerekek és kofák gyógyszerekkel való kereskedését, az „olaszok”-nak azonban megengedi, hogy a vásár első három napján gyógyszereit árúítsanak [6].

Az előszóból tudjuk meg, hogy milyen jelentősnek tartja Torikos a gyógyszerek teljesértékűségét és eltartási körülményeit. Erre később még visszatérek.

Az előszó egyes kisebb részletei Einyei József közlésében máj megjelentek, a teljes előszó latinról magyarra fordított szövege fordításomban a következő:

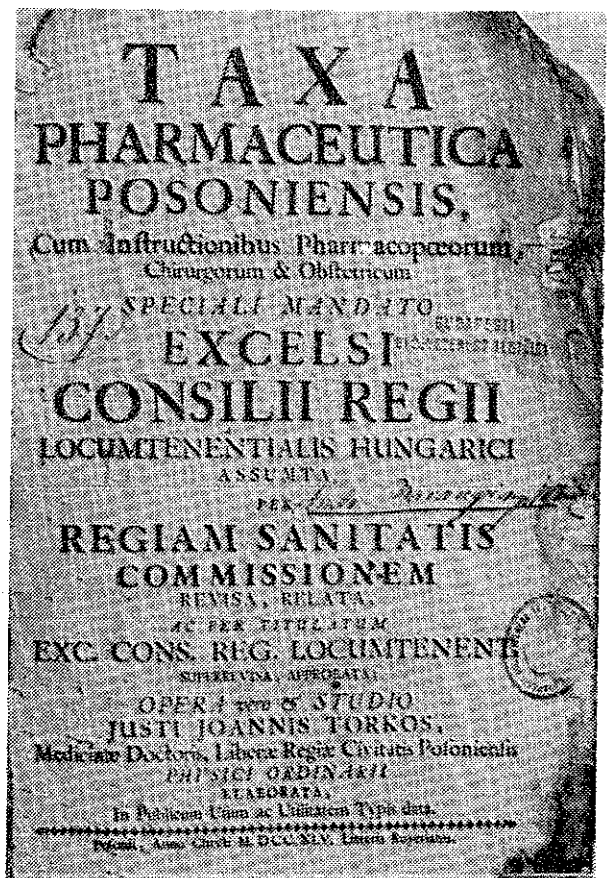
„Tekintetes

VÁROSI TANÁCS,

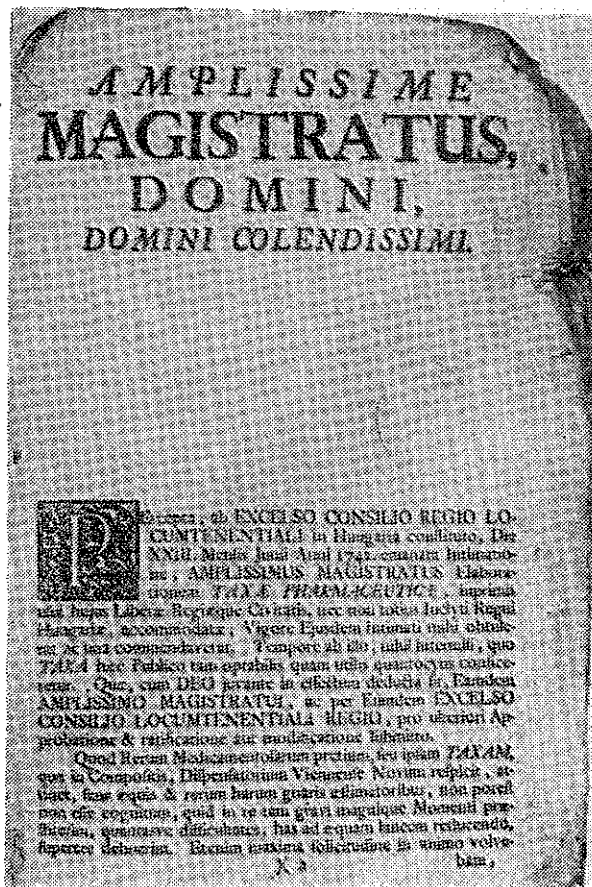
URAIM,

Legtiszteltreméltóbb Uraim.

A Magyarországon székelő Méltóságos Királyi Helytartótanácsnak, 1742 június 23-án kelt, GYÓGYSZERÁRSZABÁS kidolgozásának megbízását — mely mindenek előtt ennek a szabad királyi városnak (t.i. Pozsony), részben egész Magyarország használatára alkalmazkodjon —, a Tekintetes Városi Tanács megkapta, és a számomra

1. ábra. A Taxa Pharmaceutica Posoniensis címlapja

2. ábra Az első első oldala

értékes megbízást, nekem átadta és egyben ajánlotta. Ettől kezdve mindent megtettem, hogy a Taxa elkészüljön, mely a köznek amennyire hasznos, annyira kívánatos volt. Minthogy Isten segítségével elkészült, a Tekintetes Városi Tanács és a Méltóságos Királyi Helytartótanács jóváhagyására, törvényesítésére és módosítására bocsátattott.

Ami pedig a gyógyszerek árát, vagy magát a Taxát illeti, mely az összetett szerekben az Új Bécsi Diszpenzatóriumot veszi figyelembe az, az ezekben a dolgokban járatos és bölcs szakértők előtt ismert kell legyen, hogy ebben a súlyos és fontos dologban, milyen nagy nehézséget kellett leküzdenem, mikor azokat összeegyeztettem. Mert nagy problémát okozott a szegénység súlyos helyzete, melyet a gyógyszerek hibás és magas ára okozott, viszont a gyógyszerek szempontjából figyelembe kellett vennem a közterheket károsodásokat és káreseteket; — nem csupán a használatos készítmények, hanem az újak kereséséből és a ki nem próbált és gyanús készítmények vizsgálatából eredő különféle mennyiségű károkat, az ártalmas és mérgező szereknél előadódó veszélyeket és kellemetlenségeket, a véletlenül összeelegyedt és összekeveredett, valamint az clöregegett anyagok megsemmisítéséből adódó veszteségeket, a nagy figyelmet kívánó készítést, mely többre becsülendő, mint a gyógyszeranyagok, az adósok sok csalárdságát, végül, a gyógyszerészeknek, ha nem is feltűnő és fényes, de tisztességes megélhetését. Ily módon, miután ezt igazságosan

megvizsgáltam, úgy oldottam meg, hogy ez a Taxa méltányosan készült el, egyensúlyba került az által, hogy a közösséget sem terheli túlságos költséggel és a gyógyszerészeket sem károsítja meg, hanem mindkettő károsítatlannak látszik.

Az ebben a Taxában szereplő külföldi szerek árai, melyek a kereskedelem különböző körülményei miatt hol emelkedni, hol csökkenni szoktak — mert az ilyen szerek előre meghatározott ára nem mindenkor állandó, hanem szabadon emelkedhet vagy csökkenhet —, hogy a Taxát ne zavarják, és felismerhetők legyenek bárki számára, csillaggal (*) jelöltem meg.

Az áremelés és csökkenés normája és szabálya ez: ha egy szer 1 librája minden kiadást összevetve 5 garasba kerül, akkor fél uncia, vagy egy ló; 1 dénárt ér. Következésképp, ahány 5—5 garasba kerül 1 libra, annyi dénárral taxáltassék fél uncia. Például: A *Rhebarbara* (finom és válogatott) librája az év elején 25 rénusi forintba került, vagyis százszor 5 garasba, akkor fél unciaja 100 dénár, azaz 1 rénusi forint. Jelen pillanatban, ugyanennek a *Rhebarbarának* librája már csak 16 rénusi forint, azaz 64-szer 5 garas és így fél uncia ez idő szerint 64 dénárba kerül¹.

E szabály szerint — az összes többi unciánként eladott olyan szereknek, amelyek értéke helyenként változik az országban — ezzel a Taxával mindenütt, a helynek és dolognak megfontolásával arányosan és a valóságnak megfelelően alig egy két dénárral eltérő taxa állítható fel.

Hogy eiről a közösséget biztosítsuk, a gyógyszerészeknél félveként árjegyzéket — melyet vulgárisan *Preiszkurant*-nak neveznek — kell készíteni, és a helyi felettes hatóságnak és a fizikusnak be kell mutatni, valamint, látható módon a gyógyszerertárban közszemléletre ki kell függeszteni.

A megmaradt többi szereknek, összetetteknek és mesterségesen készüteknek, valamint a hazai alapanyagoknak, melyek a külföldieket számban messze felülműlják, az ország minden területén kijelölt és mindig állandó ára körülbelül egyforma lehet.

Azok a gyógyszerészek, akik számára ez a Taxa normaként kidolgoztatott és a felsőbb hatóság jóváhagyását követően kijelöltetett, — felszólíthatnak betartására, így viszont méltányosnak és jogosnak tartom az ő vigasztalásukra, hogy az anyagárusoknak megtiltassék minden purgáló és hánytató szer árusítása. Ilyenek: A *Colocintis*, *Scammonium*, *Agaricus*, *Jalappa*, *Euphorbium*, *Gummi Gutta*, *Haemodactilus*, *Mechoacanna alba*, *Jalappa* és *Scammonium resina*, *Semen Cataputia*, *Grana Tiglia*, *Cocognida*, *Mercurius dulcis*, *Magnesia alba*, *Tartarus emeticus*, *Ipecacuanna radix*, *Vitrum Antimonium*, minden többi *Antimonialium* és *Medicamentum Mercurialium*; valamint még a sokszerű porok, egyszerű és sokszerű vizek, preparációk, liktáriumok, terjékek, mitridátumok, *Nicolaus (Praepositus)* álomhozója, pilu-

¹ A példa első esetében: 5 garas = 0,25 Rh. Ft. a második esetben; 16 : 0,25 = 64. 1 libra = 420,082 g, 1 uncia = 35,001 g. (A ford megjegyzése.)

lák, sók, főzetekhez és főzésekhez való fűszer-számok, szirupok, irak, és minden más mesterséges szerek bármilyen mértéke és minden mennyisége, mivel gyógyszerertárhoz tartoznak, sőt még a *Rhebarbara* két lótig, Keserű só nyolc lótig, Szenna levél négy lótig.

Ami pedig a felsorolandó szerek sorrendjére vonatkozóan az elrendezést illeti, az nem a közönséges alfabet, hanem csztályokra és elnevezésekre van felosztva, amelyet a sokkal könnyebb másikkal szemben, igen nagy munkával ugyan, de a legkiválóbb orvosok tanácsára állítottam össze. Nem gondolnám, hogy az orvosoknak és gyógyszerészeknek ez nehézséget okozna, mivel az elnevezések alfabet sorrendje és sokféle dolognak (*Rerum Nonnullarum*) — melyek első pillanatra azonnal nem találhatók meg — a mutatója (*indiculus*) minden nehézséget elvesz. Ezen kívül ezt a sorrendet megőrizve, kényelmesebben tudtam hozzacsatolni a megfelelő helyeken az eltarthatóság és teljes értékűség (*Duratio et Legitima Integritas*) idejét — mely alig van valahol pontosan meghatározva —, de ennek ellenére ismerete nagyon fontos. Meghatározni nem lehet, hogy ismerete hiányából eddig milyen károk és hátrányok származtak, és viszont mennyi haszna származhat megtartásából a gyógyszerészeknek és a közjónak.

A szerek nevezéke megtalálható latin, magyar,

német, szlovák nyelven, melyek Magyarországon használatosak, hogy mindenkinek érthető legyen a latin név jelentése. A magyar nevezék elkészítése igen nagy munkát jelentett, mert az még nem állandó és teljes, ellenkezőleg, különböző könyvekben és herbáriumokban téves elnevezés van. Ám azt gondoltam, hogy nagy lelkesedéssel kikutatom,

hazám nyelvének dicsére (*Decore*). Tervem elősegítésére különféle lexikonokat és herbáriumokat, de első sorban Mélius Péter: Magyar Herbáriumát — mely 1578-ban Kolozsvárott jelent meg és igen ritka — és egyéb más orvosi könyveket és saját kéziratomat használtam fel; ez utóbbit Komáromban tartózkodva 1726-tól 1741-ig, ott mint a neves Komárom és Esztergom vármegye fizikus-ordinárius tisztjét ellátva, nagy szorgalommal gyűjtöttem össze. A német nevezék az Egyesített Bécsi Taxából készült. A szlovák nevezéknél a Prágai Taxát vettem tanácsadóul és felhasználtam még a híres *D o l e s c h a l* Pál és *B o i k o w s z k y* bazini gyógyszerész urak műveit.

Igy ezt elvégezve hiszem, hogy a Méltóságos Királyi Helytartótanácsnak megbízását és kívánságát, és a Tekintetes Városi Tanácsnak tett fogadásomat, valamiképp teljesítettem, remélve, hogy a Méltóságos Királyi Helytartótanács kegyes oltalmába fogad és a köznek tett korábbi szolgálataimnak megfelelően, jóindulatúan támogat és véd.

Egyebekben munkámból az egész köz számára nagy haszon származik, különösen ha a Tekintetes Városi Tanács az én fenti kérésemre kinyomtatását engedélyeztetni: Ezzel magamat, munkámmal együtt a Tekintetes Városi Tanács tapasztalt kegyének készségesen felajánlom és maradok

a Tekintetes Városi Tanácsnak

1744 szeptember 1-én, munkálkodásom helyén,
Pozsonyban

minden törekvésében legalázatosabb

T o r k o s Justus János'

Az alábbiakban összefoglalom azokat az elveket, melyeket T o r k o s J. János a T.P.H.P tárgyaló részében a gyógyszerek eltarthatóságával és törvényes épségének megállapításával kapcsolatban követett.

Mint az a T.P.H.P előszavából kitűnik a benne szereplő gyógyszeralapanyagok és gyógyszerek felosztásának és sorrendjének megállapításánál T o r k o s vezető szempontja volt, hogy könnyen tudja hozzacsatolni a gyógyszerek eltartásával kapcsolatos utasításait. Neki, mint korábban Komárom és Esztergom vármegyei, később pozsonyi városi fizikus-ordináriusnak a gyógyszerertárak vizsgálatai során — melyek évenkénti végrehajtását a helytartótanács 1727 szeptember 1-i leiratában rendeli el a pozsonyi tanácsnak — bőséges tapasztalata lehetett, a jól vagy rosszul tárolt, a jóminőségű vagy romlott gyógyszerek terén. (Korabeli gyógyszerertárvizsgálatot ábrázol a 3. sz. kép. A gyógyszerertár vizsgáló fizikus dühösen a földre dobálja a romlott, elavult készítményeket. A földön heverő edények felirata: *Aqua Embry-*

3. ábra. Gyógyszerertárvizsgálat a 18. században

onum, Pulvis *Haly*, *Theriaca* *Andromachi*, és *Balsamum Vitae Hoffmanni* [8]) Az eltartási utasításokban *Torkos* tapasztalatai tükröződnek. Fő szempontjai a következők: 1. Az eltartathatóság ideje, 2. Az anyagok organoleptikus tulajdonságai, 3. Megromlás okozta változások, 4. Javítási lehetőségek, 5. A tárolóedény szerepe, 6. A gyógyszerkészlet mennyisége. Az eltartathatóság idejének meghatározásán kívül a többi elvet csak egyes esetekben követi és konkretizálja; általában azokban, amikor elkerülhetetlenül fontos a gyógyszeralapanyag vagy gyógyszerforma egyedi vizsgálatához vagy eltartásához. Mint ahogy arról ő maga az előszóban tanúskodik, még ezek az elvek sem voltak korábban meghatározva. A T.Ph.P. gyógyszereltartási utasításával és értékelésével *Halmái* János korábban már részletesen foglalkozott [4].

Mindezek világosan tükrözik, hogy *Torkos* J. János munkássága úttörő jellegű. Elhibetjük neki, hogy „mennyi nehézséget kellett leküzdenie” akár a gyógyszerek magyar, német, szlovák nevének, akár árának, akár eltartathatóságának megállapításánál. Erre csak egy nagyműveltségű, haladószellemű, széleslátókörű ember képes. Életének ránkmaradt adataiból tudjuk, hogy azon kívül, hogy a pozsonyi városi fizikusi tisztet ellátta, s így a gyógyszerárak ellenőrzésével, közegészségügyi és egyéb felügyeleti munkával foglalkozott, gazdag irodalmi munkásságot fejtett ki a balneológia és a közegészségtan területén [6, 7]. Sajnálatos tény, hogy a T.Ph.P. megírását életében sem eikölcsileg, sem anyagilag nem értékelték kellően, sőt, a nyomtatással kapcsolatos költségei visszatérítéséért hosszú perceskedés és sok kellemetlenség volt osztályrésze.

Ma amikor a gyógyszerek eltartására oly nagy gondot fordítunk és tudományosan vizsgáljuk azok tartósságát, és a gyógyszerek készítését, kiszolgáltatását csak szakkaderek végezhetik, tisztelettel kell visszagondolnunk *Torkos* Justus Jánosra, aki ezekre a szempontokra Magyarországon először hívta fel a figyelmet, már akkor, amikor a gyógyszervizsgálat területén nem is állhattak rendelkezésre fizikai-kémiai módszerek, csupán a tapasztalatból leszűrt organoleptikus megfigyelések, és a gyógyszerkészítés és forgalmazás sokszor nem volt szaktevékenységhez kötött.

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány foglalkozik a *Taxa Pharmaceutica Posoniensis* (1745) megjelenésének okaival és körülményeivel, melyek az előszóból ismerhetők meg. Ezek: a XVIII. század pénzügyi viszonyai, a korabeli Magyarország többnyelvűsége, a gyógyszerek gyógyszerertáron kívüli forgalmazása és a gyógyszerek eltartásának jelentősége. A tanulmány az előszó teljes magyarra fordított szövegét közli.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. *Ernyei J.* A *Taxa Pharmaceutica Posoniensis*. Gyógyszerészeti Értécsítő 7. 385 (1899). — 2. *Dr. Halmái J.* Az első magyar árszabás megjelenése és jelentősége. A gyógyszerész. II. 58 (1956). — 3. *Dr. Halmái J.* A *Taxa Pharmaceutica Posoniensis* (1745) instrukciói. Gyógyszerészet. I. 29 (1957). — 4. *Dr. Halmái J.* A gyógyszerek tartósságának kérdése hazánkban kétfélszáz évvel ezelőtt. Acta Pharmaceutica Hungarica 37. 262 (1961). — 5. *Dr. Lederer E.* Iparunk és kereskedelmünk a merkantilizmus korában. Magyar Művelődéstörténet IV. köt. 213. o. Révai Budapest. — 6. *Dr. Vámosy I.* Adatok a gyógyszerészet történetéhez Pozsonyban. Stämpfel Pozsony. 1901. — 7. *Korbuly Gy.* Az állami egészségvédelem felé. Magyar Művelődéstörténet. IV. köt. 395. o. Révai Budapest. — 8. *Ganzinger K.* Die österreichische Provinzial-Pharmakopöe (1774—1794) und ihre Bearbeiter. Zur Geschichte der Pharmazie. (Deutsch. Ap. Zeit. II. 17 (1962).

РЕЗЮМЕ

Работа занимается причинами и обстоятельствами появления *Taxa Pharmaceutica Posoniensis* (1745) которые можно узнать из предисловия. Это: финансовые отношения XVIII века, многоязычность тогдашней Венгрии, внеаптекарное обращение лекарств и значение сохранности лекарств. Наконец в работе публикуется полный венгерский перевод предисловия.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Studie befasst sich mit den Motiven und Umständen der Erscheinung von *Taxa Pharmaceutica Posoniensis* (1745), wie diese im Vorwort des Werkes abgehandelt wurden. Diese sind die finanziellen Verhältnisse des XVIII. Jahrhunderts, die Mehrsprachigkeit im damaligen Ungarn, die Abgabe von Arzneimitteln ausserhalb der Apotheken und die Bedeutung der Lagerhaltung der Arzneimittel. Zum Abschluss wird der vollständige Text des Vorwortes in ungarischer Übersetzung wiedergegeben.

(*Budapesti Orvostudományi Egyetem Gyógyszerertára, Budapest IX. Högyes Endre u. 7.*)

Érkezett: 1965. IV. 16.

A RÁKELLENES KÜZDELEM ÚJABB ADATAI

Ref.: Öst. Ap. Ztg. 18. 574 (1964).

Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) közleményeinek 1964. szeptemberi számában beszámol az általa létesített különbözőségi vizsgálatainak eredményeiről. A nemzetközi rákkutatás 12 elismert szakembere foglalkozott a rákbetegség lehetséges okainak és azoknak a módoknak vizsgálatával, melyekkel a betegség megelőzhető, illetve gyógyítható. Megállapítást nyert, hogy az eredményes gyógykezelés legfontosabb feltétele a betegség lehető korai felismerése. Egyebek között rámutatnak, hogy bőr rákai képződésénél szerepe van a testet ért túlságos napsugárzásnak. Fehér emberek között azoknál gyakoribb a bőrkarcinóma — első sorban a nyakon és az arcon — akik olyan vidékeken

élnek, ahol a nap sugárzása különösen intenzív. Övnek a tudósok a bétel és más hasonló anyagok állandó rágásától is, mert ezek gyakran vezetnek szájrák képződésére. A mértéktelen szeszígyasztás is elősegítheti a rákosodást, de az ide vonatkozó kísérleteket még nem zárták le. Kifejezetten övnek a cigarettától mert az a légzőszervek rákos megbetegedését elősegítheti. Sürgetik a kormányok intézkedését: a cigarettákat szigorúan ellenőrizni kell. Vonatkozik ez a kozmetikai cikkekre és a kártevők elleni védőszerre is. A nagyon érzékeny csecsemőket és kisgyermeket különösen óvni kell ilyen tekintetben. Komoly és időszerű problémát jelent a levegő szennyeződése és a kipufogó gázok, valamint a lakások fűtése által okozott rákosodás. Az egyes kormányok feladata ezeket beható vizsgálatoknak alávetni.

R. B.